

Euroopan integraatio ja alueellinen liikkuvuus

Euroopan taloudellisen yhdentymisen ja Itä-Euroopan poliittisten mullistusten odotetaan lähivuosina vaikuttavan monin tavoin Suomen talouden rakenteisiin, työmarkkinoihin ja alueelliseen kehitykseen sekä liikkuvuuteen. Osa näistä vaikutuksista on jo nyt nähtävissä. Kehityksen suuntaa ja seurauksia ei tietenkään kukaan pysty varmasti arvioimaan etukäteen. Tutkijat ja muut asiantuntijat ovat kuitenkin olleet kehityksen yleisiä linjoja koskevissa olettamuksissaan melko yksimielisiä.

Pääoma pakenee – tuotantorakenne kapenee

Monet merkit viittaavat siihen, että pääomapako Suomesta Eurooppaan tulee lisääntymään. Investoinnit alueelle ovat jo useita vuosia olleet varsin mittavia. Nykyisin Suomi kuuluu niiden OECD-maiden joukkoon, joissa sijoitukset ulkomaille ovat suurempia kuin sijoitukset sieltä kotimaahan (Tasku 1990). Ruotsi on tässä suhteessa vielä pidemmällä. Siellä noin puolet yritysten investoinneista suuntautuu nykyisin ulkomaille (Laukkanen 1991; Castrén 1991). On luultavaa, että tässäkin asiassa Suomen kehitys seuraa Ruotsin esimerkkiä. Syinä ulkomaille siirtymiseen maini-

taan yleensä korkeat työvoimakustannukset, työvoimapula, kansainvälistyminen ja kotimarkkinoiden pienuus sekä markkinaosuuksien varmistaminen tai lisääminen Euroopan laajenevilla markkinoilla.

Yritysten kansainvälistyminen todennäköisesti kaventaa reuna-alueiden tuotantorakennetta ja rappeuttaa niiden tuotantolaitoksia. On mahdollista, että Suomen kansantalous joutuu kansainvälisen talouden osana samanlaiseen asemaan kuin missä talousalue on perinteisesti kansantalouden sisällä, vaikka tietty aste-ero säilyisikin. Suomesta voi tällöin tulla samanlainen yhdentynen Euroopan reuna-alue kuin nykyiset kehitysalueet maan sisällä. Keinot tämän kehityksen estämiseksi ovat varsin rajalliset. (Reinikainen 1990; Okko 1991.)

Pitkällä aikavälillä työmarkkinoiden yhdentymisen odotetaan vain korostavan nykyistä kehityssuuntaa, jonka mukaan ammattitaidottoman työvoiman kysyntä suhteellisesti laskee ja koulutetun työvoiman kysyntä kasvaa. Koulutettua suomalaista työvoimaa siirtynee näin ainakin väliaikaisesti EY-maihin. Väestökehitys on työvoiman tarjonnan kannalta useimmissa Euroopan maissa varsin epäedullinen, monissa jopa vaikeampi kuin Suomessa. Ammattitaitoisesta työvoimasta kilpailaan tällöin yhä enemmän ja keinoina käytetään palkkojen ohella myös esimerkiksi asunto- ja veroetuja. (Tasku 1990.)

*Jouni Korkiasaari, erikoistutkija,
Siirtolaisuusinstituutti.*

On arvioitu, että tulevaisuudessa 3–4 prosenttia Suomen työvoimasta työskentelisi ulkomailla (Reinikainen 1990). Työmarkkinoiden pahimmat pullonkaulat jouduttaisiin tällöin hoitamaan huomattavalla ulkomaisen työvoiman maahantuonnilla. Toisaalta versinkin työvoimavaltaisen yritystoiminnan siirtyminen ulkomaille saattaa merkitä sitä, ettei demografisiin tekijöihin perustuva ennuste työvoimapolusta toteudu eikä maahanmuutollekaan näin olisi edellytyksiä tai tarvetta. Tämä näyttäisi hyvin todennäköiseltä myös tämän hetkisen ennätystyöttömyyden valossa.

Kilpailu kiristyy, tuotanto keskittyy, työpaikat vähenevät

Yhdentymiskehityksen aiheuttama tuotannon tekijöiden liikkuvuuden kasvu ja kaupan esteiden poistuminen todennäköisesti lisäävät kaupankäyntiä ja erikoistumista. Korkean kustannustason kotimainen tuotanto korvautuu halvemmalla tuonnilla. Reaalipääomaa ja työvoimaa siirtyy kilpailukyisille aloille. Suurimpia ongelmia kohtaavat toimialat, jotka tullisuojaan, verotuksen tai muiden tuonnin esteiden vuoksi ovat voineet hinnoitella tuotteensa ulkomaiselta kilpailulta suojassa. Näitä ovat erityisesti maatalous, elintarviketeollisuus ja useat palvelut sekä sellaiset alat, joiden tuotannosta suuri osa on ollut tuontikilpailulta suojattuja julkisia hankintoja. Rakennemuutoksia on odotettavissa myös aloilla, joilla tuotannon mittakaavaetuja ei ole esimerkiksi yritysten hajanaisuuden tai pienen koon vuoksi pystytty täysimääräisesti hyödyntämään. (Tasku 1990.)

Toimialojen välisen kilpailun seurauksena monet suojatut ja muuntumiskyvyttömät työpaikat tulevat siis häviämään, kun taas erikoistuneet ja paikallisista markkinoista riippuvat työpaikat tulevat säilymään. Markkinavoimien vapautuminen li-

sää myös paineita tuotantotoiminnan ja työvoiman alueelliseen keskittymiseen. Toisaalta Euroopan sisämarkkinoiden synnyttämän taloudellisen kasvun oletetaan monilla aloilla lisäävän Suomen vientimahdollisuuksia ja edesauttavan siten työpaikkojen säilymistä. Korkeat työvoimakustannukset voivat kuitenkin lisätä työvoimavaltaiten yritysten halua siirtää tuotantoaan halvempaa työvoimaa tarjoaviin maihin. Paljon työvoimaa vaativien alojen toimintaedellytysten arvioidaan ulkoapäin tulevan kilpailun vuoksi olevan muutenkin suhteellisen huonoja Suomen rajatuilla markkinoilla. (Sorsa 1991.)

Alueellista kehittymistä koskevat oletukset lähtevät yleensä siitä, että tuotannon ja työpaikkojen keskittyminen yhdentymisen myötä jatkuu ja mahdollisesti nykyisestäään kiihtyy. Suomessa aluekehitys on tosin ollut melko pitkään suhteellisen tasapainoista työllisyyskehityksen ollessa varsin hyvä myös kehitysalueilla. Työttömyysasteilla mitaten alueelliset erot ovat silti olleet selvästi nähtävissä. Nyt saattaa kuitenkin edessä olla uusi vaihe, jossa eri puolille maata luodaan uusien tuotannollisten muotojen vaatimaa keskusrakennetta. Tässä kehityksessä näyttäisivät menestyvän parhaiten ne kaupunkiseudut, joissa tietoaammateissa toimivien määrä kasvaa nopeimmin. Pääkaupunkiseudun kasvu on ollut yksi esimerkki tästä kehityksestä, joka tosin nyt näyttää ainakin toistaiseksi hidastuneen. (Siirilä 1990a; Okko 1991a; Sorsa 1991.)

Yritystoiminnan kansainvälistyminen ja kiristynyt kilpailu merkinnee siis tuotantotoiminnan keskittymisen jatkumista, koska suuret keskukset pystyvät tarjoamaan parhaat edellytykset yritysten toiminnalle. Pääkaupunkiseudun lisäksi Suomessa on vain muutamia sellaisia keskustoimia, joilla on riittävän vahva infrastruktuuri ja monipuoliset yhteydet kansainvälisessä kilpailussa menestymiseksi.

Yhdentymisen merkitsee mm. erilaisten alueellisten tukimuotojen supistumista ja poistumista. Tämä vaikuttaa kaikkein eniten kehitysalueilla, koska nykyisellään juuri mikään Suomen lääni tai suuralue ei täytä Euroopan yhteisön kansallisille tukialueille määrittelemiä kriteereitä (Lumijärvi 1990). Alueellisen tukipolitiikan mahdollisuudet käyvät siten yhdentymisen myötä entistä suppeammiksi.

Työvoiman vapaa liikkuvuus tasapainottaa työmarkkinoita

Integraatiokehitykseen liittyvän työvoiman vapaan liikkuvuuden odotetaan vaikuttavan Pohjoismaiden talouteen pitkällä tähtäimellä myönteisesti. Lyhyellä aikavälillä siitä on kuitenkin odotettavissa rajuja rakenteellisia muutoksia ja voimakasta työttömyyden lisääntymistä. Työmarkkina-alueen laajenemisen oletetaan helpottavan työvoimapulasta kärsivillä aloilla työvoiman saantia ja parantavan näin sekä lähtöettä tulomaiden työmarkkinatilannetta.

Työttömyyden ei uskota siirtyvän muuttoliikkeen kautta maasta toiseen, koska liikkuvuussäännökset antavat maahanmuuttajalle ja hänen perheenjäsenilleen oikeuden jäädä maahan vain siinä tapauksessa, että hän kolmen kuukauden kuluessa löytää sieltä itselleen työtä. Tuona aikana hänen tulee myös itse huolehtia ylöspidostaan. Koska maahanmuuton laajuus määräytyy tulomaan vapaiden työpaikkojen mukaan, siitä ei ole uhkaa työllisyydelle. Työvoiman vapaa liikkuvuus saattaa pikemminkin estää työvoimapulasta aiheutuvaa työmarkkinoiden kuumenemista ja helpottaa siten vakaan talouspolitiikan hoitoa.

Kaiken kaikkiaan työvoiman vapaan liikkuvuuden arvioidaan tasapainottavan työmarkkinoiden toimintaa ja helpottavan täystyöllisyyden ylläpitoa. Vapaa liikkumisoikeus nähdään myös keskeisenä inhi-

millisenä perusoikeutena, joka antaa yksityiselle ihmiselle mahdollisuuden paremman elämän etsimiseen. (Lundborg 1988 ja 1989; Reinikainen 1991.)

Kehittyneistä yhteisömaista 1970-luvulla saadut kokemukset osoittavat, että työvoiman vapaa liikkuvuus vähentää pysyvää maahanjäätä, koska muuttajilla on tällöin varmuus siitä, että he voivat helposti, ilman muodollisia esteitä tulla takaisin isäntämaahan, vaikka he esimerkiksi työttömäksi joutuessaan välillä palaisivatkin kotimaahansa. Työmarkkinoilla tilapäiset maahanmuuttajat ovat pysyvästi asettuneita liikkuvampia, koska he ovat yleensä vähemmän sidottuja tiettyyn ammattiin ja pystyvät sen vuoksi joustavammin vaihtamaan työpaikkaa ja tarvittaessa myös asuinpaikkaa. Myös perhesuhteet tai muut sosiaaliset siteet ovat heillä harvemmin liikkuvuuden esteenä. (Lundborg 1989.)

Yhdentymisen myötä poliittisiin päätöksiin perustuvat maahanmuuton esteet menettävät merkitystään, jolloin muuttoliike yhä enemmän määräytyy markkinoimien mukaan. Samalla myös jäsenmaiden palkkarakenne samanlaistuu ja mahdollisuudet itsenäiseen palkka- ja työmarkkinapolitiikkaan vähenevät.

Maiden välinen liikkuvuus lisääntyy

Muuton esteiden madaltumisesta huolimatta ovat Euroopan talousyhteisöön kuuluvien maiden väliset muuttovirrat olleet 1970- ja 1980-luvulla huomattavasti vähäisempiä kuin aikaisemmin. Syynä tähän on ensinnäkin ollut se, että yhteisömaat ovat taloudellisesti olleet jokseenkin yhtä kehittyneitä eikä niiden välillä ole ollut suuria työllisyseroja. Toisaalta työvoiman kysyntä on kasvanut hitaammin ja työttömyys on ollut niissä korkeammalla tasolla kuin vielä 1960-luvulla. Tilanne voi kuitenkin muuttua, jos taloudellinen kehitys voimistuu ja työvoiman kysyntä kasvaa samalla

kun yhteisöön tulee mukaan taloudellisesti vähemmän kehittyneitä maita kuten Espanja ja Portugali. (Lundborg 1989; Larsen & Røed 1990.)

Todennäköisempää on kuitenkin se, että muuttoliike yhteisön ulkopuolisista maista, erityisesti Pohjois-Afrikasta, lisääntyy. Niissä voimakas väestönkasvu ja alhainen elintaso aiheuttavat kasvavia muuttopaineita. Talouskehityksen voimistuessa eurooppalaisille yrityksille on suuri houkutus palkata halpaa työvoimaa näistä maista. Jo nyt monissa Etelä-Euroopan maissa asuu miljoonia näistä maista tulleita, suuri osa laittomasti. Koko yhteisönkin alueella enemmistö maahanmuuttajista on lähtöisin sen ulkopuolisista maista. (Lundborg 1989; Larsen & Røed 1990; Madsen 1990.)

Lundborgin (1989) mukaan on odotettavissa, että työvoiman liikkuvuus tulee EY:n sisällä yhteismarkkinoiden myötä voimakkaasti lisääntymään 1990-luvulla. Yhtenä syynä tähän on Espanjan ja Portugalin liittyminen yhteisöön. Osaltaan siihen voivat vaikuttaa myös työttömyysasteen aleneminen ja mahdollinen työvoimapula kehittyneimmässä alueen maissa. Maahanmuuttoa rajoittavien säännösten ja muiden esteiden poistuminen saattaa sekä lisätä liikkuvuutta. Lisäksi vähemmän kehittyneistä Välimeren maista suuntautuu Eurooppaan voimakkaita muuttopaineita.

Karkaako koulutettu työvoima ulkomaille?

Työvoiman ikääntyminen ja sen kasvun tyrehtyminen ja jopa väheneminen saattavat pitkällä tähtäimellä vähentää ainakin maastamuuton tarvetta, kun työvoimasta on pulaa myös kotimaassa. Kysynnän ja tarjonnan laadullisen epätasapainon vuoksi tätä pulaa on tosin ollut jo nykyin, vaikka työttömien määrä on pysynyt suhteellisen

suurena. Yritystoiminnan kansainvälistyminen ja keskittyminen sekä kiristynyt kilpailu koulutetusta työvoimasta merkitsevät ilmeisesti sitä, että ammattitaitoisen työvoiman muutto maan sisällä ja maasta pois jatkuu vilkkaana tai jopa kiihtyy nykyisestä.

Liikkuvinta joukkoa Euroopan yhteisillä työmarkkinoilla ovat ilmeisesti jatkossakin Välimeren maista ja Euroopan ulkopuolelta entisistä alusmaista tulevat vierastyöläiset ja siirtolaiset sekä pakolaiset. Osa näistä muuttovirroista voi suuntautua Suomeenkin, mikä helpottaisi työvoiman saantia erityisesti vähemmän ammattitaitoa vaativissa tehtävissä. Yhteisömaiden omien kansalaisten liikkuvuus, joka liittyy usein koulutukseen, harjoitteluun ja ulkomaisissa tytäryhtiöissä työskentelyyn sekä aliurakointiin, on ilmeisesti vähäistä kuten tähänkin asti. Muun muassa kielivaikeuksien ja ulkomaisten sijoitusten vähäisyyden vuoksi sen merkitys jäänee Suomessa vieläkin vähäisemmäksi. Todennäköisesti yhteismarkkinat vaikuttavatkin enemmän suomalaisten maastamuuttoon ulkomaille kuin yhteisömaiden kansalaisten Suomeen muuttoon. (Tasku 1990)

Suomeen ei pakolaisia lukuunottamatta tule maahanmuuttajia ellei heistä ole kysyntää. Paljon riippuu siis siitä, onko maassa pulaa työvoimasta. Mikäli kansainvälinen talouskehitys kääntyy nousuun, työvoimapula ei todennäköisesti rajoitu pelkästään Suomeen, vaan koskee samanaikaisesti useimpia Länsi-Euroopan maita. Niissä väestörakenteen muutos on työvoimatarpeita ajatellen usein vieläkin epäedullisempi kuin Suomessa. Maiden välille voi syntyä jopa kilpailua ulkomaisesta työvoimasta. Tässä kilpailussa Suomella on haittanaan monia tekijöitä kuten syrjäisyys, kieli, kulttuuri, ilmasto, korkea hintataso, asunto-ongelmat ja aiempien maahanmuuttajien vähäisyys. (Erikson 1990; Castrén 1991.)

Erikson (1990) toteaa monien seikkojen viittaavan siihen, etteivät Euroopan yhdentyminen ja suomalaisten työmarkkinoiden avautuminen ulkomaiselle työvoimalle sanottavammin muuta nykyistä tilannetta, jossa kansainvälisen muuttoliikkeen vaikutukset ulottuvat vain vähäisessä määrin Suomeen. Kansainvälisessä mittapuussa pienikin siirtolaisten määrä saattaa silti Suomen kokoisessa pienessä maassa olla vaikutuksiltaan merkittävä. Jo muutaman tuhannen henkilön maahanmuutto voi aiheuttaa, jos ei työmarkkinallisia, niin ainakin yhteiskunnallisia ristiriitoja.

On siis melko epätodennäköistä, että Euroopan yhdentyminen toisi Suomeen suuria väestömääriä. Tähän astiset kokemukset nykyisen EY:n muuttoliikkeistä osoittavat alueen omien kansalaisten muuton maasta toiseen olleen hyvin vähäistä. Voimakasta työvoiman muuttomaasta toiseen tiedetään ilmenevän vain silloin, kun toisessa maassa on huomattavaa ylikysyntää ja toisessa ylitarjontaa työvoimasta. EY-maissa nämä erot ovat olleet vähäisiä eikä tässä suhteessa ole odotettavissa muutoksia. Nykyisen yhdentymisvaiheen varsinainen H-hetki on vasta vuoden 1993 alussa, mutta tuolloinkaan ei odoteta tapahtuvan mitään merkittävää muuttoliikettä EY-maasta toiseen. Tämä koskee myös Euroopan talousaluetta (ETA). Euroopan muuttoliikkeiden oletetaan perustuvan aivan muihin tekijöihin kuin EY- ja ETA-järjestelyihin. (Lundborg 1989; Larsen & Røed 1990; Arajärvi & Skinnari 1990.)

EY-maista Suomeen suuntautuvan muuttoliikkeen odotetaan olevan suhteellisesti vieläkin vähäisempää kuin muiden talousalueeseen kuuluvien maiden välillä. Runsasta maahanmuuttoa todennäköisempänä pidetään suomalaisen korkeasti koulutetun työvoiman muuttamista ulkomaille. Tämä kehitys nähdään kuitenkin yleensä

enemmän myönteisenä kuin kielteisenä, koska maastamuuton näissä tapauksissa oletetaan olevan etupäässä tilapäistä tai määräaikaista. Suomalaisen tietotaidon kehittymisen mahdollisimman korkealle katsotaan edellyttävän ulkomailta opiskelua ja ulkomaisissa yrityksissä työskentelyä. Samalla toivotaan, että tällaista muuttoa olisi myös Euroopasta Suomeen päin. (Arajärvi & Skinnari 1990; Sorsa 1991; Poulain 1991; Madsen 1990.)

Kaikkein suurimpana kysymysmerkkinä ja etupäässä uhkana monet tahot kokevat kuitenkin sen, mitä tapahtuu Itä-Euroopan maissa ja miten se vaikuttaa maahanmuuttoon tältä alueelta. Joidenkin arvioiden mukaan Itä-Euroopan maista, lähinnä Baltiasta ja Itä-Karjalasta sekä Puolasta olisi odotettavissa jopa 200 000–300 000 maahanmuuttajaa seuraavien 15–20 vuoden aika eli noin 15 000 henkilöä vuosittain (Mella 1991). Tämä täyttäisi hyvinkin mahdollisen työvoiman tarpeen monilla aloilla – ainakin määrällisesti.

Suomen ja muiden Pohjoismaiden kannalta yhdentyminen voi merkitä sitä, että korkeasti koulutettua työvoimaa virtaa muualle yhteisöön, ainakin tilapäisesti, kun taas sieltä tänne päin tulee etupäässä kouluttamatonta työvoimaa, josta huomattava osa on alunperin lähtöisin yhteisön ulkopuolelta. (Larsen & Røed 1990; Lundborg 1990.)

Kotimaassa voi eri väestöryhmien asema muodostua integraatioprosessissa hyvin erilaiseksi. Nuorille, hyvin koulutetuille miehille vapaa liikkuvuus saattaa avata uusia mahdollisuuksia, kun taas kieli- ja ammattitaidoton työvoima voi joutua talouselämän 'heittopussiksi', reserviksi, jota siirrellään sinne, missä halpaa työvoimaa kulloinkin tarvitaan. Perhe puolestaan rajoittaa naisia useammin kuin miehiä hyödyntämästä liikkuvuuden suomista etenemismahdollisuuksista. Vaarana on siten työmarkkinoiden jyrkkä eriytyminen

voite- ja pakkoliikkuvuuden mukaan. (Tas-ku 1990.) Sinällään tämä ei tietenkään ole mikään uusi ilmiö; yhdentymisen ja työelämän rakennemuutoksen seurauksena se vain saattaa entisestään korostua.

Mennäkö mukaan vai eikö mennä?

Euroopan taloudellisen yhdentymisen myötä ja myös siitä riippumatta Suomi kuten kaikki muutkin maat joutuvat edelleen kamppailemaan voimakkaiden rakennemuutosongelmien kanssa. Rakennemuutos on luonnollisesti jatkuva prosessi, jonka voimakkuus vain ajanmittaan vaihtelee. Yhdentymisestä on joka tapauksessa Suomelle sekä myönteisiä että kielteisiä seuraamuksia riippumatta siitä, liittyykö se yhteisön täysjäseneksi vai ei. Vaihtoehtojen paremmuutta on mahdotonta tietää, koska vain jompi kumpi niistä voidaan valita ja ratkaisun lopullinen tulos on mahdollista päätellä vasta myöhemmin. Valitsematta jääneen vaihtoehdon seurauksia ei koskaan saada selville.

Yhdentymisen myönteiset ja kielteiset vaikutukset riippuvat paljolti siitä, kuinka

pitkällä aikavälillä ja minkä intressipiirin kannalta asiaa tarkastellaan. Kannanotot Euroopan yhteisöön liittymisen muodoista vaihtelevat. Liittyminen sinänsä, muodossa tai toisessa, koetaan silti välttämättömänä tai väistämättömänä (Andersson 1991). Paineet ja myötämielisyys yhteisön täysjäseneksi liittymiselle ovat ajan mittaan selvästi lisääntyneet. Tähän on varmasti vaikuttanut paljon mm. Ruotsin päätös hakea täyttä jäsenyyttä. Pitemmällä tähtäimellä ja kokonaisuutena tarkastellen täysjäsenyyden edut saattavatkin ovat suurempia ja haitat pienempiä kuin muissa vaihtoehdoissa. Työvoiman vapaan liikkuvuuden eduista — ja haitoista — Suomi voi tietenkin päästä osalliseksi myös erillissopimuksin ja poistamalla yksipuolisesti maahantulon esteitä. On kuitenkin syytä muistaa, että liikkuvuuskyseminen on vain yksi osa yhdentymisprosessia.

Artikkeli perustuu kirjoittajan äskettäin valmistuneeseen tutkimukseen ”Liikkuvuus ja rakennemuutos. Maassamuutto ja työvoiman liikkuvuus osana yhteiskunnan rakennemuutosta.” Työpoliittisia tutkimuksia 11. Työministeriö, Helsinki 1991.

Lähteet

- Andersson, Jan-Otto:** Pieni kansallisvaltio syvenevän integraation pyörteissä. Julkaisussa: Reinikainen, V. & Korhonen, O. (toim.): Euroopan syvenevä integraatio ja Suomen talouskehitys (s. 29–36). Eurooppa-Instituutti, Turku 1991.
- Arajärvi, Pentti & Skinnari, Jouko:** Eurooppa ja Suomi. Euroopan taloudellinen yhdentymisen, työelämä ja sosiaaliturva. Sosiaaliturvan keskustelu, Helsinki/Gummerus, Jyväskylä 1990.
- Castrén, Pekka:** Tilanne Suomen työmarkkinoilla ja Euroopan integraatio. Julkaisussa: Reinikainen, V. & Korhonen, O. (toim.): Euroopan syvenevä integraatio ja Suomen talouskehitys (s. 87–96). Eurooppa-Instituutti, Turku 1991.
- Eriksson, Tor:** Muuttuvat työmarkkinat. Julkaisussa Riihinen, O. (toim.): Suomi 2017 (s. 111–128). Gummerus, Jyväskylä 1990.
- Larsen, Knut & Røed, Marianne:** Det grensløse arbeidsmarkedet. Forprosjekt. Arbeidsnotat 90:1. Institutt for samfunnsforskning, Oslo 1990.
- Laukkanen, Erkki:** Kohtaanto-ongelmien uhkakuvat 1990-luvulla. Julkaisussa: Koivukangas, O., Narjus, R. & Virtanen, T. (toim.): Muuttoliikesymposium 1990. Maassamuutto ja yhdentyvä Eurooppa (s. 161–164). Siirtolaisuustutkimuksia A 15. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 1991.
- Lundborg, Per:** Svensk ekonomi och Europa-integrationen. Bilaga 2-5 till LU 90. Fackföreningens Institut för Ekonomisk Forskning, Stockholm 1989.
- Lundborg, Per:** Den nordiska arbetsmarknaden, Europa-integrationen och sysselsättningen. Föredrag på 8:e Nordiska Migrationsforskarseminariet i Hanaholmen den 4:e oktober 1990.
- Lumijärvi, Tarja:** Euroopan yhdentymisen ja aluepolitiikka. Aluepoliittisia tutkimuksia ja selvityksiä n:o 3/1990. Sisäasiainministeriö, Helsinki 1990.
- Madsen, Per:** Norden uden grænser? Om internationaliseringen af de nordiske arbejdsmarkeder. NordREFO 1990:3 (s. 109–141).
- Mella, Ilkka:** Euroopan integraation heijastukset muuttoliikkeeseen. Julkaisussa: Koivukangas, O., Narjus, R. & Virtanen, T. (toim.): Muuttoliikesymposium 1990. Maassamuutto ja yhdentyvä Eurooppa (s. 137–141). Siirtolaisuustutkimuksia A 15. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 1991.
- Okko, Paavo:** Euroopan yhdentymiskehityksen Suomelle aiheuttama alue- ja väestöpoliittinen haaste. Julkaisussa: Koivukangas, O., Narjus, R. & Virtanen, T. (toim.): Muuttoliikesymposium 1990. Maassamuutto ja yhdentyvä Eurooppa (s. 45–55). Siirtolaisuustutkimuksia A 15. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 1991 (a).
- Okko, Paavo:** Suomen aluerakenteen kehitysnäkymät ja aluepolitiikan uusi haaste. Julkaisussa: Reinikainen, V. & Korhonen, O. (toim.): Euroopan syvenevä integraatio ja Suomen talouskehitys (s. 55–68). Eurooppa-Instituutti, Turku 1991 (b).
- Poulain, Michel:** European Migration Pattern and European Integration. Julkaisussa: Koivukangas, O., Narjus, R. & Virtanen, T. (toim.): Muuttoliikesymposium 1990. Maassamuutto ja yhdentyvä Eurooppa (s. 19–26). Siirtolaisuustutkimuksia A 15. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 1991.
- Reinikainen, Veikko:** Talouden kansainvälistyminen ja sen seuraukset Suomelle. Julkaisussa: Riihinen, O. (toim.): Suomi 2017 (s. 95–112). Gummerus, Jyväskylä 1990.
- Reininainen, Veikko:** ETA ja suomalainen yritystoiminta. Julkaisussa: Reinikainen, V. & Korhonen, O. (toim.): Euroopan syvenevä integraatio ja Suomen talouskehitys (s. 161–173). Eurooppa-Instituutti, Turku 1991 (a).
- Reinikainen, Veikko:** Yritysten kansainvälistymisen teoria ja syvenevän integraation haaste. Sarja B 70. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, Helsinki 1991 (b).
- Reinikainen, Veikko & Korhonen, Olli (toim.):** Euroopan syvenevä integraatio ja Suomen talouskehitys. Seminaarijulkaisu. Eurooppa-instituutti, Turku 1991.
- Siirilä, Seppo:** Jälkiteollisen yhteiskunnan kaupunkikehitys, Suomen talous ja hallinto vuonna 2000. Taloudellis-hallinnollisen tiedekunnan juhla-julkaisu, Tampereen yliopisto 1990 (a).
- Siirilä, Seppo:** Alueellisen erilaistuneisuuden vanhat ja uudet piirteet. Julkaisussa: Riihinen, O. (toim.): Suomi 2017 (s. 497–516). Gummerus, Jyväskylä 1990 (b).
- Sorsa, Pertti:** Suomen työpaikkojen alueittainen kehitys ja yhdentyvä Eurooppa. Julkaisussa: Koivukangas, O., Narjus, R. & Virtanen, T. (toim.): Muuttoliikesymposium 1990. Maassamuutto ja yhdentyvä Eurooppa (s. 93–99). Siirtolaisuustutkimuksia A 15. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 1991.
- Taloudellinen suunnittelukeskus (Tasku):** Suomi 1990–2005 – Haasteiden ja varautuneisuuden aikaa. Taloudellinen suunnittelukeskus, Helsinki 1990.